

Анексія Криму: Триваюче втручання у права, передбачені Європейською конвенцією з прав людини

Автори: Сергій Заєць, експерт Регіонального центру прав людини (Київ), і Гаяне Нуріджанян, аспірантка Університетського коледжу Лондона (UCL).

Коли у 2014 році Російська Федерація анексувала Крим, [який міжнародна спільнота вважає частиною України](#), це мало незворотний вплив на права населення півострова, гарантовані з Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ, Конвенція), державами-членами якої є і Україна, і Росія. Ця стаття присвячена окремим ситуаціям у Криму, які вважаються *триваючими* втручаннями у конкретні права, передбачені Конвенцією. Зокрема, в ній розглядаються випадки, коли триваючий характер втручання походить з безперервної і незаконної [з точки зору міжнародного права](#) присутності Росії в [Криму](#).

Що таке «триваюча ситуація»?

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, Суд) дає наступне визначення триваючої ситуації: «стан справ, який підтримується за рахунок триваючих дій Держави або від імені Держави, що робить заявників жертвами» (див. серед інших справу Оліарі проти Італії ([Oliari and others v Italy](#)), пункти 94- 95).

Серед прикладів триваючих втручань у права, зазначені в Конвенції, можна вказати наступні:

- неможливість використовувати і позбутися майна, одночасно перебуваючи його законним власником (Василеску проти Румунії, [Vasilescu v Romania](#));
- позбавлення доступу до майна і домівки (Лоїзиду проти Туреччини, [Loizidou v Turkey](#));
- фактична експропріація (Папаміхалопулос та інші проти Греції, [Papamichalopoulos and others v Greece](#));
- невиконання державою рішення суду на користь заявника або виплати компенсації за втрату майна, як передбачено внутрішнім законодавством (Алмейда Гарретт та інші проти Португалії, [Almeida Garrett and others v Portugal](#));
- обмеження свободи пересування, яке продовжується (Антоненков та інші проти України, [Antonenkov and others v Ukraine](#));
- відсутність з боку держави ефективного розслідування заяв про порушення права на життя або на свободу від катувань та нелюдського

і такого, що принижує гідність, поводження і відсутність ефективного розслідування, спрямованого на з'ясування обставин зникнення людини в умовах, що загрожують життю (Паліч проти Боснії та Герцеговини, [Palić v Bosnia and Herzegovina](#));

-- впровадження і дія законів, які на постійній основі обмежують права і свободи, гарантовані Конституцією (Паррілло проти Італії, [Parrillo v Italy](#)).

Втручання і порушення

Триваюча ситуація, яка за своєю сутністю є втручанням у здійснення права, гарантованого ЄКПЛ, сама по собі не є порушенням цього права. Визнання її порушенням права, передбаченого Конвенцією, буде залежати від того, наскільки триваюча ситуація відповідає зобов'язанням, прийнятим на себе державою відповідно до Конвенції щодо конкретного права. Наприклад, у справі С.А.С. проти Франції ([S.A.S. v France](#)), заборона публічного носіння одягу, що закриває обличчя, є триваючим втручанням в право заявника на повагу до приватного життя (Стаття 8 ЄКПЛ) та на свободу сповідувати свою релігію (Стаття 9 ЄКПЛ), але не порушенням цих положень. ЄСПЛ вирішив, що ця заборона була передбачений законом, мала законну підставу і була необхідною в демократичному суспільстві.

Суд використовує термін «триваюче порушення» для позначення триваючої ситуації або втручання, що становлять порушення Конвенції. Мета цієї статті - звернути увагу на триваючий характер ситуацій, які є втручаннями у права, гарантовані Конвенцією, але не робити висновки про те, чи є вони порушенням Конвенції.

Прийнятність заяв

Якщо втручання визначене як триваюче в рамках трактування Конвенції, це може вплинути на застосування певних правил щодо прийнятності заяви. Зокрема шестимісячний термін для подачі заяви до ЄСПЛ починає спливати лише з моменту припинення втручання, яке тривало. Правило шести місяців не застосовується в разі триваючого втручання в права, зазначені в Конвенції, щодо яких не існує ефективного правового захисту всередині країни: в ситуації триваючого порушення відлік починається наново щоденно. Проте Суд чекає від заявників ретельних та ініціативних дій, зокрема подавання своїх скарг про триваючу ситуацію без невинуватених затримок (Варнава та інші проти Туреччини ([Varnava and others v Turkey](#)) пункти 159-172; Саргсян проти Азербайджану ([Sargsyan v Azerbaijan](#)) пункти 124-148).

Сутність питання

У прикладах, розглянутих вище, втручання в конкретне право людини спричинене дією законів, введених Росією в Криму. У 2014 році після анексії Криму Росія оголосила півострів частиною своєї території і ввела російське законодавство на анексованій території. Втручання в права людини триватиме до того часу, доки діють закони держави-окупанта, і може бути виправлене лише припиненням анексії Криму.

Право на повагу до приватного життя

Право на громадянство (схоже на право, передбачене Статтею 15 [Загальної декларації прав людини](#)) не гарантоване Конвенцією або її Протоколами. Однак згідно з ЄСПЛ можлива ситуація, коли довільна відмова у громадянстві може при певних обставинах підняти питання про порушення Статті 8 Конвенції через наслідки, які така відмова буде мати для приватного життя особи (*Куріч та інші проти Словенії*, [Kurić and Others v Slovenia](#)). Також не виключено, «що довільне небажання задовольнити прохання про відмову від громадянства може в певних виняткових обставинах підняти питання про порушення Статті 8 Конвенції, якщо така відмова мала наслідки для приватного життя індивіда» (*Р'єнер проти Болгарії* ([Riener v Bulgaria](#)), пункт 154; *Алпеева та Джалагонія проти Російської Федерації* ([Alpeyeva and Dzhalagoniya v Russia](#)) пункт 108).

У справі [Куріч та інші проти Словенії](#) вісім заявників раніше були громадянами колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) і однієї з її союзних республік окрім Словенії. Вони отримали постійні дозволи на проживання в Словенії, але після здобуття нею незалежності або не подали заяву на отримання словенського громадянства, або отримали відмову у відповідь на таку заяву. 26 лютого 1992 року внаслідок набуття чинності нового Закону про іноземців їхні імена були видалені з Реєстру осіб, які мають постійний дозвіл на проживання, і вони стали іноземцями без дозволів на проживання. Близько 25000 людей опинилися в такому становищі. Згідно із заявниками нікого з них так і не повідомили про рішення видалити їх з Реєстру, і вони дізналися про свій новий статус іноземців пізніше, коли спробували отримати нові ідентифікаційні документи. Видалення їхніх імен з Реєстру мало серйозні і тривалі негативні наслідки: деякі з заявників стали особами без громадянства, деякі були виселені з домівок, не могли працевлаштуватися або подорожувати, втратили все особисте майно і роками жили в притулках і парках. На думку Суду, ситуація постійного позбавлення заявників їхніх основних прав, спричинена видаленням їхніх імен з Реєстру, мала триваючий характер.

Аргументація Суду в справі [Куріч та інші проти Словенії](#) застосовується *mutatis mutandis* до ситуації примусового громадянства. Примусове

нав'язування російського громадянства жителям Криму значним чином вплинуло на їхні приватні життя і може призвести до неможливості користуватися деякими іншими правами. Наприклад, це може проявлятися в необхідності виконувати певні зобов'язання, такі як служба в армії держави, що нав'язує громадянство.

Конкретним прикладом обмеження в правах є ситуація з ув'язненими, які перебували в установах Криму на момент анексії, чиї заяви про відмову від російського громадянства не були взяті до уваги. [Ув'язнених перевели](#) для відбування покарання в Росію як російських громадян, і повернутися в Україну вони не можуть: російський влада вважає їх російськими громадянами. Це можна розглядати як аргумент на користь того, що автоматичне надання російського громадянства є втручанням в право на повагу до приватного життя, передбачене Статтею 8 Конвенції. Більш того це є втручанням, оскільки в результаті особа є обмежена в правах протягом всього часу існування цього примусового громадянства, а його нав'язування є прямим наслідком чинного закону.

Право на мирне володіння своїм майном в контексті Криму

Починаючи з 2014 року, реальне користування і передача рухомого і нерухомого майна, придбаного жителями Криму згідно з українськими законами, стало можливим лише за умови задоволення вимог, встановлених російським законодавством. Наприклад, власники були зобов'язані [зареєструвати свої транспортні засоби](#) відповідно до російського законодавства. Відсутність такої реєстрації в деяких випадках призводила до адміністративних звинувачень, висунутих власнику, що могло врешті-решт призвести до втрати водійських прав. У той же час, якщо транспортний засіб у Криму зареєстровано відповідно до російського законодавства, ним не можна користуватися на материковій частині України, оскільки воно має там нелегальний статус. Існувало [багато випадків](#), коли місцеві суди, що діяли від імені Російської Федерації, скасовували право володіння власністю, придбаною до анексії, відкликали приватизацію земельних ділянок, здійснену особами згідно з українським законодавством до 2014 року, і передавали землю у власність органів місцевої влади.

Згідно з міжнародним правом, Крим залишається частиною України. За винятком будь-яких релевантних норм міжнародного гуманітарного права, які можуть застосовуватися в цій ситуації, українські закони є єдино законними і дійсними нормами, які можуть регулювати право володіння і користування майном в Криму. Закони, запроваджені Росією в Криму, не можуть бути визнані дійсними і законними. Таким же чином цим законам не може бути надана «юридична дійсність з метою цієї Конвенції» (див. більше про такий підхід у схожому контексті справу Орфанідіс проти Туреччини ([Orphanides v Turkey](#)) пункт. 22). Таким

чином рішення про користування майном, скасування законного права володіння цим майном і його конфіскація не повинні мати юридичної сили і не повинні мати наслідки по суті законодавства для правового режиму щодо користування майном жителями Криму, що має відбуватися лише відповідно до українського законодавства.

У прикладах, наведених вище, жителі Криму через російське законодавство не можуть користуватися своїм майном, яким вони мають право користуватися відповідно до українського законодавства. Наприклад, власникам транспортних засобів може бути виписаний адміністративний штраф або їхні водійські права може забрати кримська влада, якщо вони збережуть попередню (українську) реєстрацію транспортного засобу, іншими словами, якщо вони будуть продовжувати користуватися своїми правами, передбаченими українським законодавством. У той же час якщо вони зареєструють транспортний засіб, дотримуючись норм російського законодавства, вони фізично не зможуть використовувати його в інших областях України. Як інший приклад, людина, яка придбала земельну ділянку і продовжує володіти нею згідно з українським законодавством, більше не має до неї доступу і не може продати її, оскільки місцева влада (що знаходиться під контролем Росії) вирішила вилучити цю нерухомість. Діючи таким чином, кримська влада фактично перешкоджає володінню, користуванню, продажу або передачі цієї нерухомості її законним власником.

Право на свободу пересування та свобода вибору місця проживання

Згідно з практикою ЄСПЛ, втручання в права, гарантовані Статтею 2 Протоколу №4, може проявлятися в такий спосіб:

- обмеження права залишити територію (Іванов проти України, [*Ivanov v Ukraine*](#)) або потрапити на певну територію (Тімішев проти Російської Федерації, [*Timishev v Russia*](#));
- заборона відвідування певної території (Ван ден Дунген проти Нідерландів, [*Hermanus Joannes Van Den Dungen v the Netherlands*](#)) або проживання в певному місці (Гаріб проти Нідерландів, [*Garib v the Netherlands*](#));
- вилучення паспорта або іншого ідентифікаційного документа, необхідного для виїзду з країни (Напіяно проти Хорватії, [*Napijalo v Croatia*](#));
- необхідність реєстрації місця проживання в поліції (Татішвілі проти Російської Федерації, [*Tatishvili v Russia*](#)) або доведення до відома поліції кожної зміни місця проживання або навіть кожного відвідування місця проживання сім'ї або друзів (Денізчі та інші проти Кіпру, [*Denizci and Others v Cyprus*](#));

-- накази про примусове місце проживання (Де Томмасо проти Італії, [De Tommaso v Italy](#)); і

-- заборона залишати місце проживання без дозволу (Луордо проти Італії, [Luordo v Italy](#)).

Втручання в Статтю 2 Протоколу №4 може мати як одноразовий, так і триваючий характер. Про триваючу природу втручання в свободу пересування зазвичай можна судити за обставинами справи, що розглядається ЄСПЛ. У деяких справах Суд вирішував це питання досить прямо. Заявнику у справі [Р'єнер проти Болгарії](#) в 1995 році був заборонений виїзд з Болгарії у зв'язку з несплаченими податками. Заборона діяла до 27 серпня або 1 вересня 2004 року. На думку Суду, це було «триваючою ситуацією» (пункти 101 і 103):

«[Т]ой факт, що заборону на виїзд декілька разів повторно підтверджували і що вона спричинила декілька груп судових слухань» на думку Суду не змінювало триваючий характер втручання, оскільки «оскаржувані події не склалися з окремих непов'язаних подій, тому відлік нового шестимісячного терміну не повинен починатися наново після кожного відповідного рішення».

пункт 101, Р'єнер проти Болгарії

Схожим чином Суд зробив висновок, що при особливих обставинах справи Хлюстов проти Російської Федерації ([Khlyustov v Russia](#)) низка шестимісячних заборон на виїзд заявника з країни, винесених службою судових приставів, створила триваючу ситуацію втручання в свободу пересування. Таким чином, шестимісячний термін подачі заяви до Суду починався не після завершення дії кожного шестимісячного заборони на виїзд, а після того, як вся ситуація дійшла до завершення (пункт 62). У той же час аргументація Суду у вищевказаних справах не виключає того, що в залежності від особливих обставин ряд заборон на виїзд з країни може і не створювати триваючу ситуацію.

Окупація Криму неминуче вплинула на свободу пересування і свободу вибору місця проживання (Стаття 2 Протоколу №4 ЄКПЛ). (Оскільки Крим - це частина території України, право в'їзду або виїзду з території Криму входить в сферу регулювання Статті 2 Протоколу №4. Воно не регулюється Статтею 3 Протоколу №4, присвяченою висланню особи за межі території держави, громадянином якої він є.) Прикладами [втручання в ці права, зафіксованими Регіональним центром прав людини](#) (неурядової організації в Києві), є:

- заборона на виїзд громадян України в Криму, винесений службою судових приставів;
- вислання громадян України з території Криму;

- заборона або інші обмеження на в'їзд або виїзд з окупованої території (Україною або Російською Федерацією);
- вимушене залишення окупованої території в результаті заходів, впроваджених Російською Федерацією в Криму;
- вилучення у жителів Криму документів, виданих українськими органами влади; і
- необхідність отримати посвідчення для проживання українським громадянам, які продовжують жити в Криму, але відмовилися прийняти російське громадянство.

Ще один приклад втручання в свободу пересування в контексті Криму - це перешкоджання в'їзду або виїзду з території півострова. Окрема відмова в перетині адміністративного кордону між Херсонською областю та Автономною Республікою Крим дійсно виглядає як одноразове втручання. Також можна припустити, що людина може подолати цю перешкоду якщо, наприклад, отримає необхідні документи. Однак якщо ця відмова є наслідком заборони, що діє відносно конкретної людини або групи людей або системи обмежень постійного характеру, втручання в свободу пересування осіб на території України буде мати триваючий характер. Наприклад, вислання особи з Криму призводить до п'ятирічної заборони на в'їзд [«на територію Російської Федерації»](#), яка на думку служб, що контролюють в'їзд до Криму, включає територію останнього. Це буде триваючим втручанням в свободу пересування допоки заборона буде скасована.

Інший приклад триваючого втручання в свободу пересування та права на вибір місця проживання в Криму - це введення визначених умов, від виконання яких залежить право знаходитися і проживати в Криму. Зокрема, ті громадяни України, які відмовилися від російського громадянства, нав'язаного населенню Криму, можуть продовжувати проживати в Криму тільки якщо отримають дозвіл на проживання. Видача дозволу на проживання відбувається на розсуд місцевої влади; цей документ має обмежений термін дії і його видача залежить від виконання списку вимог, таких як достатній рівень доходу і проживання в Криму протягом більшості часу. Невідповідність цим вимогам, як і вчинення двох адміністративних правопорушень, може призвести до визнання дозволу на проживання недійсним.

Анексія Криму Російською Федерацією змусила багатьох жителів залишити півострів і переїхати в інші частини України. Вони виїхали з Криму, тому що не хотіли ставати суб'єктами російського законодавства і контролю, стикатися з наслідками проведення політики Росії в Криму і його окупації. На час присутності Росії в Криму ці особи не зможуть повернутися на свої місця проживання в Криму або вибрати місце проживання в Криму. Таким чином їхня свобода вибору місця проживання у власній країні постійно обмежена.

Висновок

Випадки триваючого втручання, пов'язані з анексією Криму, які ймовірно будуть представлені перед ЄСПЛ, відносяться до права на мирне користування майном, на свободу пересування, на свободу вибору місця проживання та на повагу до приватного життя.

У ситуаціях триваючого втручання, схожих на ситуації кримського контексту, де ефективні засоби правового захисту недоступні, правило шести місяців на подачу заяву до ЄСПЛ не застосовується. Однак заявники повинні бути ретельними та ініціативними при подачі в суд скарги про триваюче втручання, оскільки від цього залежить юридична достовірність розгляду справи у Суді. Невиконання цієї умови може призвести до того, що заяву визнають неприйнятною для розгляду за суттю через її несвоєчасне подання. Проте точне значення вимоги ретельності та ініціативності у поданні заяви залежить від обставин конкретної справи.